

Nová architektura ČSR

Ing. arch. Ladislav Mohelník, Ph.D.
Školitel: Prof. Ing. arch. Jan Koutný, CSc.
Ústav teorie, FA VUT v Brně

Abstrakt

Německý protektorát a obnova 2. světovou válkou zničených měst předznamenaly v poválečném Československu konec slavné éry našeho funkcionalismu. Poválečná komunistická ideologie odmítla kontinuitu vývoje naší architektury a její hlavní protagonisté se přihlásili k zúčtování s třídními nepřáteli a k importu "nové architektury" zvané "sorela". Velmi významné osobnosti naší architektury byly postavené před problém volby mezi zradou vlastního, celoživotně formovaného, profesního přesvědčení, krystalizujícího z mnoha střetů provázejících hledání pravdy a přijetím nejdříve německých a později sovětských cizorodých zkušeností. Morální a politické dilema je pro současné architekty opět aktuální právě pro svoji naléhavost nesnadné volby mezi oduševnělou architektonickou řeholí a podbízivostí epigonského konzumu. Kdysi významná Fakulta architektury VUT v Brně si, soudě podle galerie studentských prací, svoji budoucnost již zjevně vybrala také.

Klíčová slova

Nová architektura, funkcionalismus, sorela, Oldřich Starý, VUT v Brně

1 Za "novou architekturu" s Oldřichem Starým

Do nového roku 1948 a svého 7. ročníku existence vstoupil časopis Architektura ČSR lednovým vydáním s redakčním heslem "*Řád je základem architektury; libovůle je cestou k úpadku*".ⁱ Redakce se v přelomových momentech dějin přihlásila ke své zodpovědnosti za další vývoj naší architektury velmi předvídavě již v intencích potřeb budoucí socialistické společnosti. Zkušený a životem protřelý šéfredaktor Oldřich Starý svůj další veletoč a svoje moudro opíral ve srovnání s prvním ročníkem spojených časopisů Stavby, Stavitele a Styly z roku 1939 již o mnohem užší a zcela nekonfliktní okruh stálých redakčních pracovníků. Předváleční vyhraněnější ladění architekti, kteří se dokázali v rámci více názorových platforem tvrdě o věc architektury střetávat, vyklidili již předem pole architektům kompromisu, jejichž jména, tvorba, ale i názory na architekturu nám dnes většinou nic neříkají.

Za mnohé může nepochybně válka a pauza ve vydávání časopisu, která následovala krátce po příznačném celostránkovém oznámení, že *...zastupující říšský protektor v Čechách a na Moravě a náčelník bezpečnostní služby, SS – Obergruppenführer a generál policie Reinhard Heydrich podlehl 4. června 1942 vážnému zranění...*ⁱⁱ Následovalo již jen několik kvalitních článků a upozornění vydavatele, že z *technických důvodů* je nucen omezit počet čísel pro zbývajících období ročníku. Do poslední chvíle však zde uprostřed války vycházejí články o *nové architektuře*, jako ještě naposled o Fuchsově Správní budově fy ALPA v Brně. Žádnou zmínku o dříve převládajícím funkcionalismu zde již sice nenajdeme, ale důraz na hygienu a dobrý provoz si Bohuslav Fuchs ještě naposled uvést dovolil.ⁱⁱⁱ

Téměř tříletá válečná přetržka ve vydávání časopisu Architektura se po jeho obnovení v roce 1946 projevila v mnoha směrech. V názvu se nově objevuje ČSR. Zrcadlí se v tom již tehdy snaha hrát jakousi ústřední politickou roli mezi architekty. Oldřich Starý takto koncipuje i svůj úvodní projev, ve kterém již míří k socialismu jakožto odvěkému cíli *nové architektury*. Poněkud se opakoval, protože již v roce 1940 organizoval v Praze výstavu *Za novou architekturu* jako nabídku tehdejšímu okupačnímu režimu, který však již měl zcela jiné představy než funkcionalistické. Vydavatelský kolektiv byl po válce nově rozšířen právě například o Bohuslava Fuchse, jehož jméno bylo dříve spojeno s redakcí Stavitele, o slovenského zástupce v osobě *Emila Belluše, Václava Hilského, Viléma Kubu, Václava Roštlapila...*

2 Za "socialistickou architekturu" s Oldřichem Starým

Zájemců o budování *socialistické architektury* nebylo po válce málo. Již 17. 7. 1945 se sešel *Blok architektonických pokrokových spolků* (BAPS) slibující budování socialismu, odborovou aktivitu, přátelství sovětským architektům, ale ještě také i západním spojencům. *Václav Hilský* vyhlásil cíl vybudování *jednotného Svazu architektů – projektantů v ČSR*.^{iv} *Karel Janů* si pochvaloval, že se díky pokrokovým architektům podařilo zabránit vzniku stavovscky organizované *Komory architektů*, zkompromitované cechovními manýrami fašistů, málo centralistické a nezávislé na odborech.^v *Stanislav Semrád* přichází s odsouzením reakčních proudů v architektuře let 1939 – 1945, s odsouzením *nadřazování intuice a pudu nad rozum*, odsouzením falešné cesty nacistů za formou, jež ve skutečnosti může být dána pouze opravdovým členům lidského společenství nové doby a *sociálně realistického* pojetí architektury.^{vi} *Tvoření v architektuře zůstává však nadále syntetizující tvorbou splňující požadavky účelu, techniky, hospodárnosti, psychologie i estetiky*. Před stavebnictvím však stojí problém *zprůmyslnění*, a proto je třeba navázat na racionalistické období *nové architektury*. *Otakar Nový* spojil ve svých úvahách architektonický s politickým činem a *Jaroslav Fragner* předestřel budoucnost socialistického plánování. Kdo chce být vizionářem, musí navštívit Moskvu. Někteří se vracejí odhodlaní, jiní otřesení. *Jiří Kroha* patřil k těm prvním až do soudného dne. Společenský vývoj dával hned po válce zapravdu jeho celoživotní aktivitě. Sociologie se podle něj stala pro architekta nejdůležitější součástí práce. Hlásá nyní nejen teze *nové architektury*, nýbrž *architektury pokrokové*, to znamená takové, která vyjadřuje *sociální, kulturní a politické teze ideologie*.^{vii} Nejen *Jiří Kroha* se tímto okamžikem začíná *"smažit ve vlastní šťávě"* bytostného revolucionáře, jehož doba pasuje do role prvořadého architektonického reakcionáře, který nepokrytě zradil vlastní avantgardu. Musíme mu zde přiznat nejen prioritu importu významového obsahu pojmu poprvé vysloveného *Stanislavem Semrádem* a nám dnes známého již v poněkud pejorativní podobě, *SORELA*. Musíme mu přiznat i nejpreciznější analýzu politické situace, jež velela učinit ve své práci krok zpět. Mýlil se však v jedné podstatné záležitosti, když se ve svých sociologických úvahách domníval, že budoucí architektura u nás bude určována zájmy pracujícího člověka, vyžadujícího historizující architekturu. Nepochopil anebo nechtěl pochopit, že tuto formu architektury v totalitním Sovětském svazu (podobně jako i v USA...) nikdy neurčoval pracující člověk, ale vždy pouze politický pohlavár a jeho politická moc a vkus.

Dne 4. 7. 1946 lobovala ambiciózní dvanáctičlenná delegace BAPS za své zájmy u prezidenta Beneše. O málo později, 22. 8. 1946 již "kuli spiklenci pikle" s *Klementem Gottwaldem*. Organizovaná skupina architektů se stále více orientovala na politickou a odborovou činnost. K již zmíněným architektům je nutno ještě doplnit jméno *Ladislava Machoně*, s jeho téměř monotematickým vydáním *Architektury ČSR 6/1947* věnovaným oslavě založení Moskvy, k němuž se servilně přidala i *Marie Benešová*. Vrcholem frenetického nadšení nad podobou tehdejší historizující sovětské architektury je velmi sugestivní, podrobná a především vrcholně demagogická a na úrovni KGB připravená hanebná práce *Jiřího Štursy*, věnovaná mimo jiné i výčtu komunistických vymožeností, pro naši architekturu a architektky stále ještě našťastí nedostupných. Po jejím přečtení se ti nejpokrokovější nemohli již nepochybně dočkat, až *Gottwald* dostojí svému slibu a těm reakčním intelektuálům, o nichž se hovoří zatím vždy jen nejmenovitě, zakroučí po ruském vzoru krkem. Dne 23. 4. 1947 vyzývá BAPS *slovanské* architektky k užší spolupráci a začíná hovořit o bratrských národech. Zve do Prahy zástupce sovětských, jugoslávských, polských a bulharských architektů v jakémsi předznamenání internacionální spolupráce RVHP a Varšavské smlouvy. Pro *Dušana Jurkoviče* to byla zřejmě již jedna z jeho posledních nacionálních aktivit, protože únorového vítězství se již nedožil. Bezprostřední poválečné období s dvouletým plánem obnovy bylo z hlediska úmrtnosti pro architektky snad ještě dramatičtější než celá předchozí válka, která bohužel vzala za oběť údajně jednatřicet architektů. Architektonickou tvorbu kromě *Dušana Jurkoviče* těsně po válce navždy, ale ještě se ctí, opustil také *Kamil Roškot*, *Josef Gočár*, *Alois Mezera*, *Čeněk Musil*, *Emil Králík* a mnoho dalších. Jiní zase, jako například *Jaromír Krejcar*, si postupně a nenápadně začali připravovat půdu pro odchod do ciziny, čímž pro nás později přestali existovat také.

Smrt anebo emigrace se staly pro architekta tím málem možností, jak se vyhnout naprostému ztrapnění, jež si připravili svoji snahou zachytit nový vítr snad téměř všichni účastníci Veřejné soutěže na Staroměstskou radnici v roce 1946. Pořadím nejúspěšnější *F. M. Černý* v tomto směru svým imperiálním návrhem všechny překonal. Moc nescházelo a mohli jsme mít kousek Rudého náměstí z Moskvy přesazený rovnou na Staroměstské náměstí. Na stále ještě rutinně funkcionální půdorysy začali servilní architekti roubovat monumentální a symetrizující kompozice a především masivní obložené fasády, jež se měly líbit pracujícím lidu. *Antonín Černý, Václav Hlinský, Adolf Benš, Jan Gillar, Otakar Novotný, Ladislav Machoň, Augusta Müllerová*, ale třeba i slavný *Pavel Janák* se z hlediska svého předchozího díla propadli do oblasti pokleslé architektury. Ani souhrnné hodnocení od Oldřicha Starého, hledajícího na soutěži svých soudruhů něco pozitivního, nebylo ve své době o mnoho příznivější.^{viii} Arogantní návrh Pavla Janáka a Jana Slavíka byl formou opravy publikován se servilní úctou dokonce opakovaně, ale ani přes snahu o dodatečné úpravy z něj nic kloudného nevzniklo.^{ix}

Další velká soutěž na budovu Národního shromáždění nedopadla o mnoho lépe. První cena nebyla udělena. Návrh *Františka Čermáka a G. Paula* byl sice megalomanský a navenek relativně střizlivý, ale tím bezohlednější byl k hradčanskému panoramatu. Primitivními představami radostného zítřka byl prolezlý především zevnitř. Nevyslovená povinná účast sochařů zpečetila i osud *Jaroslava Fragnera*, na jehož návrhu se podílel *Vincenc Makovský*. Rozervanost, se kterou Makovský návrh posouval do podoby Parthenonu s tympanonem zbožštělé opilecké kompartie, zatímco Jaroslav Fragner měl více na mysli Reichstag, odsunula i tuto soutěž na smetiště. Diagnóza soutěže probudivšího se Pavla Janáka poukázala na jednoznačnou a rychle postupující schizofrenii naší architektury.^x

Dne 12. července 1947 byla v Brně jednomyslným hlasováním jakýchsi delegátů ustavena *Unie architektů ČSR*. Čestnými předsedy se blahosklonně stali Dušan Jurkovič a Oldřich Starý. Někteří architekti se ještě asi ani takovouto novinu nestačili dovědět, a už měli jednotnou celostátní organizaci architektů i s pevným organizačním řádem, po které údajně tak dlouho toužili. Od prvního okamžiku byla hlavním tématem konspirativního houfování soudruhů architektů výsada projekčního oprávnění, ale také demonstrace připravenosti na velké budoucí události, o čemž musel být spraven nejen pan president, ale především komunističtí vládní činitelé. Snad bylo někdy dějinami mezinárodního komunistického hnutí objasněno, kde a za jaké účasti se tato akce v Brně skutečně konala a kdo vlastně reprezentoval ono tajemné presidium, jehož předsednictví převzal *Jaroslav Pokorný*. Pouze spekulativně je možno dovodit, že někde u lože chřadnoucího národního umělce Dušana Jurkoviče tehdy klečelo několik unijních soudruhů architektů, kteří se s ním definitivně rozloučili překvapivě brzy, 21. 12. 1947. Ale celkový počet architektů tehdy výrazně přesahoval jen v Čechách a na Moravě tisícovku. Většina z nich na žádné houfování neměla náladu a měla jiné starosti, což se pro budoucnost stalo ovšem osudným. Aparátčící již byli na definitivní zúčtování s *buržoazním funkcionalismem* velmi dobře připraveni.

Z okruhu vydavatelů časopisu *Architektura ČSR* se ztratil podnikavý i názorově málo přizpůsobivý Bohuslav Fuchs a úvodníky Oldřicha Starého nepokrytě zdegenerovaly do oslavného stalinského tónu.^{xi} Tučným písmem již nebyly sázeny české titulky obrázků, ale především ruské a to dokonce v azbuce. Pravděpodobně proto, aby si i agenti KGB lépe počítli o úspěších budování SSSR, s nimiž naše k budoucím bojům nažhavené soudruhy seznámil předseda Svazu architektů a místopředseda Akademie architektury SSSR *Karo Alabjan*.^{xii} Žádnými konstruktivistickými skvosty architektury spojenými s iluzí tvůrčí svobody se však pochopitelně pochlubit nechtěl a ani nemohl, takže produkty otrocké práce musel svým obdivovatelům prezentovat z velké dálky a hodně mlhavě.

Po aféře s Pavlem Janákem se Oldřich Starý mohl jen sotva vymlouvat na kvalitu tisku. Úpadková úroveň architektonického myšlení se v nové politické situaci stala nejen jemu po celý zbytek dlouhého a plodného života vlastní. Ani v období dočasného vzepjetí, okolo roku 1968, nedosahoval pod jeho vedením časopis *Architektura ČSR* úrovně, kterou měl časopis *Stavba*, rovněž pod jeho vedením, již v roce 1938, ale dokonce již i v roce 1928. Vlastně i první ročník *Stavby* z roku 1922, tehdy ještě s jinou

redakcí, měl vyšší odbornou úroveň a přinejmenším srovnatelnou grafiku. S funkcionalismem bylo v jediném a jednotném odborném architektonickém mediu definitivně zameteno, a jeho hlavní protagonisté byli připraveni k dalším úrokům vzad. Hned 25. 2. 1948 oslovuje Unie architektů ČSR *Klementa Gottwalda*, vyjadřuje mu *úctu k jeho nadlidskému úsilí* a ujišťuje jej, že stojí v jedné frontě se všemi pokrokovými silami za ním.^{xiii}

3 Za "pseudoarchitekturu" s nohsledy normalizátorů

Desítky let poté je na Vysokém učení technickém v Brně, dřívější Mece funkcionalismu, působišti *Králika, Krohy, Karfíka, Fuchse, Rozehnal, Krejčara, Formáčka, Kalivody, Halabaly...*, toto slovíčko institucionálně prakticky zakázáno a jejich literatura spálená. Ve výuce architektů jej za socialismu pošeptali studentům jen ti nejodvážnější pedagogové a to tak, aby se to pokud možno nedověděl soudruh rektor *Vladimír Meduna*, děkan *František Bártek*, udavači... V centru města, v dnes již neexistujícím antikvariátě na České, stojí v té době knižní regály plné svázaných ročníků časopisu *Stavba, Stavitel, Architekt SIA, Styl* a podobně. Často z nepotřebných pozůstatostí sublimujících architektů i s věnujícími podpisy téměř zapomenutého *Bohuslava Fuchse, Josefa Kranze...* V Brně plném architektů tuto odbornou literaturu téměř nikdo nekupuje. Leží tam celá léta. Ještě i po roce 1990 jste se mohli podělit s bezdomovcem u kontejneru před Fakultou architektury o vyhozené skvosty funkcionalistické literatury opatřené katedrovými razítky i se jmény normalizačních pedagogů a jejich k moci se deroucích nohsledů. Antikvariát je tehdy ještě jednou, a není to bohužel naposled, naplněn pro brněnskou fakultu architektury zrovna nepotřebnou literaturou zářící hvězdnými jmény prvorepublikové a poválečné generace pedagogů právě této fakulty. Takové absurdity nejsou ve světě běžné a normální. Jsou totiž podmíněny mimořádným odborným, společenským, lidským a kulturním úpadkem. Převrácením hodnot, kdy je fakultní knihovna k prasknutí zaplevelená a přeplněná normalizační literaturou, zatíženou komunistickými bláboly i autorskými podvody, zatímco pro studijní texty současných pedagogů na patřičné úrovni se zde místo téměř nenajde. Politikaření, ideologizace, a v současnosti také mafiánství a korupce se zpozdilou normalizační tváří, toto beztravné převrácení hodnot stále ještě umožňují, ale vyučovat kvalitní architekturu nikoliv. Tuto zázračnou schopnost totiž pochopitelně nemá a priori ani skutečná demokracie. Ta může, a někdy tak opravdu i činí, pouze vytvořit rámec a podmínky, ve kterých se architektura ze svobodné vůle talentovaného tvůrce zrodí. V obraně před úpadkem v demokratické společnosti prakticky nezbyvá, než *pseudoarchitekturu*, podobně jako v plánovaném rodičovství prosvětleném vzděláním a citem, nezplodit, či dokonce ještě před narozením raději potratit. Jinak můžeme později bohužel již jen přihlížet, a to i na oficiálních internetových stránkách FA VUT v Brně tomu, jak je prezentovaná *nearchitektura*, s hrubými studentskými i pedagogickými chybami, jak je nedomrlá.^{xiv} Varovným příkladem může být i násilně prosazovaný, postiženě epigonský, dávno vyčpělý a zaostalý "*rádobyfunkcionalismus*".

4 Literatura

- 1 Redakce časopisu *Architektura ČSR, Do roku 1948*. *Architektura ČSR 1/1948*, Unie architektů ČSR, Praha 1948, s. 1
- 2 Vydavatel *Pánům předplatitelům a čtenářům*. *Architektura 1942*, Klub architektů Praha 1942, s. 163
- 3 FUCHS, B. *Správní budova fy ALPA v Brně, Královo Pole*. *Architektura 1942*, Klub architektů Praha 1942, s. 225
- 4 HILSKÝ, V. *Organisace BAPS*. *Architektura ČSR 1/1946*, Klub architektů Praha 1946, s. 6 – 7
- 5 JANŮ, K. *Organisace stavebnictví*. *Architektura ČSR 1/1946*, Klub architektů Praha 1946, s. 7 – 8
- 6 SEMRÁD, S. *Poslání architekta a organisace jeho práce*. *Architektura ČSR 1/1946*, Klub architektů Praha 1946, s. 8 a 11
- 7 KROHA, J. *Manifestační projev*. *Architektura ČSR 1/1946*, Klub architektů Praha 1946, s. 22 a 24
- 8 STARÝ, O. *Veřejná soutěž na staroměstskou radnici*. *Architektura ČSR 2/1947*, Klub architektů Praha 1947, s. 37 – 53

-
- ⁹ STARÝ, O. *Oprava*. Architektura ČSR 9/1947, Klub architektů Praha 1947, s. 289
- ¹⁰ STARÝ, O. *Poznámky k soutěži na budovu národního shromáždění*. Architektura ČSR 7/1947, Klub architektů Praha 1947, s. 197 – 208; JANÁK, P. *K soutěži na budovu národního shromáždění*. Architektura ČSR 7/1947, Klub architektů Praha 1947, s. 208 – 220
- ¹¹ STARÝ, O. *Poučení architektů ze článku J. V. Stalina "Marxismus v jazykovědě"*. Architektura ČSR 11/1950, Unie architektů ČSR, Praha 1948, s. 41 a 44
- ¹² ALABJAN, K. *Třicet*. Architektura ČSR 10/1947, Klub architektů Praha 1947, s. 293 – 295
- ¹³ Unie architektů ČSR. *Klementu Gottwaldovi*. Architektura ČSR 2/1948, Unie architektů ČSR, Praha 1948, s. 41 a 44
- ¹⁴ <http://www.fa.vutbr.cz/pages/projekty.aspx?lang=cz>